

A Habsburg Monarchia legfőbb külügyi igazgatási szervei és külpolitikája a 17. század második felében

Kovács Zsolt

A tanulmány a Habsburg Monarchia külpolitikáját a 17. század második felében, I. Lipót uralkodása idején irányító legfőbb külügyi szerveket ismerteti. A császár habozó természetének megfelelően tanácsadók hadával vette körül magát. A külügyek terén a két legfontosabb testület a Titkos Tanács és a Titkos Konferencia volt, az Oszmán Birodalommal való diplomáciai kapcsolatok alakulásában pedig kiemelkedő szerepet az Udvari Haditanács játszott. I. Lipót külpolitikájának két meghatározó eleme volt: nyugaton meg kellett küzdenie XIV. Lajos francia király hódító és az univerzális monarchia megteremtésére irányuló törekvéseivel (spanyol örökség kérdése), keleten pedig visszaverte az Oszmán Birodalom katonáit Bécsnél, és jelentős sikereket ért el ellenük a Magyar Királyság területén, így 1699-re szinte az egész ország felszabadult az oszmán uralom alól. I. Lipót uralkodására végig ez a kettősség volt jellemző: nyugaton kudarccal és megaláztatással a Napkirálytól; keleten győzelmek sorozata a törökök ellen. Ez utóbbi vezetett a Habsburg Monarchia Franciaországgal egyenrangú nagyhatalommá válásához.

The study deals with the most important institutions of foreign affairs in the foreign policy of the Habsburg Monarchy during the rule of emperor Leopold I in the second half of the 17th century. Due to his wavering and hesitating character, the emperor – originally prepared for prelacy profession – was surrounded by a number of advisers and consultative institutions; among them the two most important ones were the Secret Council and the Secret Conference dealing with foreign affairs. Concerning the diplomatic relations with the Ottoman Empire, a huge bureaucratic government authority, the Court War Council played an outstanding role. The foreign policy of Leopold I had two determinant factors: in the West he had to fight against the ambitions of Louis XIV aiming the territorial conquest and at creating a universal monarchy, including the dominant question of the Spanish succession. In the East he fought successfully against the Ottoman army at Vienna and in the Kingdom of Hungary, whereupon nearly all Hungary was relieved from the Ottoman rule between 1683 and 1699. The whole realm of Leopold I was characterized by this duality: failure and humiliation in relation to Louis XIV in the West, while due to a series of victories against the Turkish in the East, by the end of the 17th century the Habsburg Monarchy became a great power, equal to France..

* * *

A német-római császárokat – köztük I. Lipótot (1658–1705) és elődeit – az uralkodásuk alatt több tanácsadó szerv is segítette a Habsburg Monarchia külügyeinek intézésében, amelyek összetétele és szervezeti keretei gyakran változtak. Ezek a szervek nagyon képlékenyek voltak, egymásba alakultak, a tagjaik között is gyakori volt az átfedés. Közülük a legjelentősebbek a Titkos Tanács és a Titkos Konferencia különböző formái voltak, illetve a törökök elleni háború megszervezésében és lebonyolításában döntő szerepet játszó Udvari Haditanács.

A Titkos Tanács (Geheimer Rat)

Már I. Miksa (1493–1519) uralkodása alatt létrejött egy titkos tanács, amelybe a császár tetszése szerint vonta be a bizalmasait, és az üléseken a Monarchia legfontosabb problémái kerültek terítékre. Azonban az uralkodó legfőbb tanácskozási szervévé a Titkos Tanács csak I. Ferdinánd (1556–1564, 1526-tól magyar és cseh király) alatt vált, aki az 1527. évi udvari rendtartásában (*Hofstaatsordnung*) alkotta meg annak igazi kereteit. A tanács tagjai a legfőbb udvari hivatalok viselői és egyéb speciális bizalmasok lehetnek, akik naponta találkoztak egymással, függetlenül attól, hogy volt-e fontos megbeszélnivaló valójuk vagy sem. A császár arra törekedett, hogy lehetőség szerint tapasztalt, az ügyekben jártas és képzett embereket vonjon be a Titkos Tanács munkájába, akiknek a politikai, jogi és diplomáciai ismereteiben megbízhatott.

Halála után fia, II. Miksa (1564–1576) is ezért vette át a titkos tanácsosait.

A Titkos Tanács tagjai közé számított a hivatalából adódóan a főudvarmester, az udvari kancellár és a fő udvari marsall, vagyis azok a személyek, akik magas udvari pozíciójuk révén magától értetődő módon a császár legszűkebb környezetének a tagjai voltak. A legfontosabb közülük a főudvarmester volt, aki a tanács üléseit vezette. Jelentős szerepet töltött be a birodalmi alkancellár is, akit azonban már a 17. század első felében, az Osztrák Udvari Kancellária megalapítása (1620) után kiszorított az udvari kancellár. A fő udvari marsall jelenléte is kötelező volt: ő vezette a szavazást. II. Rudolf (1576–1612) trónra lépésével viszont elvesztette ezt a funkcióját és hivatalából fakadó helyét a Titkos Tanácsban.

A 17. század kezdetéig a titkos tanácsosok száma nagyon csekély volt, mindössze négy-hat. II. Mátyás (1612–1619, 1608-tól magyar király) uralkodása idejére ez a szám kilencre emelkedett, akik közül azonban csak három-öt fő vett részt ténylegesen a megbeszéléseken, különösen fontos ügyeket viszont az egész grémium részvételével tárgyaltak meg.¹ A Titkos Tanács tagjainak kiválasztásánál a bécsi udvar egyértelműen konzervatív hagyományokat követett: például az 1658 és 1674 között a tanácsot alkotó 24 személyből mindössze egyetlen volt polgári származású, miközben például Ferdinánd Mária bajor választófejedelem (1651–1679) titkos tanácsosainak majdnem kétharmada.² A Titkos Tanács tagjai egyre fontosabbá váltak a császár tervei

véghezviteléhez, a csúcspolitikai kulcszereplői lettek, ugyanakkor reprezentatív funkciókat is betöltöttek.³

A század közepéig a Habsburg Monarchia politikájának mértékadó tanácsadó grémiuma minden felmerülő probléma esetén a Titkos Tanács volt.⁴ Az ülések fő tárgya a császári követek külföldi udvarokból érkező jelentéseinek, illetve más fejedelmek beérkező leveleinek a megvitatása volt. A tagoknak – mint a szervezet neve is mutatja – csak tanácsadási funkciójuk volt, a meghozandó intézkedésekről végső soron a császár döntött. A 16. század közepére a külpolitikai ügyek is átkerültek az Udvari Tanácstól a Titkos Tanács hatáskörébe, az előbbinek a szerepe utána csupán az igazságszolgáltatási ügyekre korlátozódott. A diplomáciai kapcsolatok kiszélesedésével, a követségek kiépülésével azonban szükségessé vált, hogy bizonyos feladatok kikerüljenek az illetékességi köréből. Ezért hozták létre II. Ferdinánd uralkodása alatt, 1628–1630 között a Delegált Tanácsnokok (*Deputierten Räte*) rendszerét, amely a Titkos Tanács előkészítő szerveként működött.⁵ Ez utóbbi tagjainak növekvő létszáma I. Lipót alatt oda vezetett,⁶ hogy a tanácskozásokon csak egy részük vehetett részt – ez volt a Szűkebb Titkos Tanács,⁷ amelyből 1665 januárjában létrejött a Titkos Konferencia. A Teljes Titkos Tanács még a 17. század végéig politikai fellebbviteli szervként működött, azonban tevékenysége tartalmilag az igazságügyre szorítkozott, később pedig már csak reprezentációs okokból ült össze. A „titkos tanácsos” cím ezzel pusztán egy megtisztelő ranggá vált.⁸

A Titkos Konferencia (Geheime Konferenz)

A Titkos Konferencia alapítását eddig 1669-re tették, de a kezdetei valójában 1664-ig nyúlnak vissza, amikor kialakult I. Lipót tanácsadóinak egy szűk köre, amely a legfontosabb ügyekben, mindenekelőtt külpolitikai kérdésekben nyújtott segítséget a császár döntéseéhez. Kezdetben négy tagja volt, később a számuk tizenháromra emelkedett.⁹ Bár a Titkos Tanács válaszmánya az 1660-as évek második feléig teljes létszámban ülésezett, mégis Szűkebb Titkos Tanácsként emlegették. A szervezetnek a Titkos Konferenciába való átmenetét az tette lehetővé, hogy megszűnt az előtanácskozási grémium – az erre történő első utalás 1665-ből származik. Attól kezdve ismét a császár hozta meg a politikai döntéseket, a tanácsosok jelenlétében – akárcsak a *Deputierten Räte* létrejötte előtt.¹⁰

Az üléseken a hozzászólások sorrendjének nagy volt a jelentősége, mivel a modern értelemben vett vitára nem volt mód. A tanácsosok egymás után fejtették ki a véleményüket egy-egy témáról, a végén a császár egy *konklúzió*val zárta a tanácskozást. Az első állásfoglalás határozta meg az adott témáról kialakítandó javaslatot. A hozzászólók sorrendje előre meghatározott volt, amely egy világos és egyértelmű hierarchiának felelt meg, és valószínűleg az ülésrendben is kifejeződött. A tanácskozások latin és német nyelven folytak. A császár helyezte a megbeszéléseken való részvételében vagy távollétében is tükröződő. 1670 szeptemberéig I. Lipót személyesen is

részt vett a Titkos Konferencia ülésein, amelyek az ő döntésével értek véget. A következő három évben ebben változás történt: a résztvevőknek a császár nélkül kellett leadniuk – az uralkodó elvárásainak megfelelően világos és egyértelmű – állásfoglalásukat, amelyeket a titkár egy közös szavazattá foglalt össze. Ez képezte a császárnak történő beszámoló alapját, aki annak figyelembevételével hozta meg a döntését, a császári konklúziót.¹¹

A Titkos Konferencia létrehozásának az volt a fő célja, hogy kiemelten fontos ügyekben – elsősorban külpolitikai kérdésekben – tartós grémiumként szolgáljon. Belpolitikai problémák csak ritkán és kivételes esetekben kerültek a testület elé. Az általa tárgyalt témákat alapvetően a következő nagy témakörökbe lehet csoportosítani:

1. császári követek és hadvezérek, katonatisztek hírei és tudósításai
2. külföldi hatalmak levelei és memoriáléi
3. a bécsi udvarnál tartózkodó külföldi követekkel való megbeszélések.¹²

A császári követek (Franz Paul Lisola, Daniel Johann Kramprich, Johann von Goëss, Augustin Mayernberg, Peter Ignaz Stom, Otto de la Bourde banzi apát, Franz Anton Grana, Leopold Wilhelm von Königsegg-Rothenfels, Gottlieb von Windischgrätz, Franz Eusebius von Pötting stb.) jelentéseit megvizsgálva világosan felismerhető, hol helyezkedtek el az udvari politika súlypontjai az 1670-es évek első felében. Lengyelország és

Brandenburg a korábbiakhoz hasonlóan kiemelt jelentőséggel bírt, azonban Hollandia, a Habsburg Monarchia nyugati fele és Bajorország egyértelműen hátrébb szorult. A franciaországi jelentések hiánya azzal függhet össze, hogy 1671 májusától az 1680-as évekig nem tartózkodott császári követ a francia udvarban, még egy rezidens sem.¹³

Az udvari politika súlypontjának 1671 és 1673 közötti megváltozása nagymértékben tükröződött a császári katonai vezetők jelentéseiben. Raimund von Montecuccoli (1609–1680) bécsi tartózkodása idején mindig részt vett a Titkos Konferencia ülésein, a különböző hadszínterekről és a hadsereg állapotáról küldött híreinek pedig nagy jelentőségük volt a császári udvar számára. Így például a Titkos Konferencia 1672. november 26-i ülésén a rajnai hadszíntérről küldött jelentései kapcsán hat hozzászólás is elhangzott, de a november 3-i és a december 19-i ülésen is öten fejtették ki a véleményüket róluk. A császári hadvezérek között kell még megemlíteni Hermann von Baden-Badent (1628–1691) is, akit 1672-ben egy speciális feladattal bíztak meg: be kellett járnia a birodalmat, hogy megállapítsa, hogyan és milyen körülmények között lennének készek a választófejedelmek egy Franciaország elleni háborúra, majd a Titkos Konferencia tárgyalta meg a különböző udvaroknál szerzett tapasztalatait.¹⁴

A külföldi hatalmak 1671 és 1673 között I. Lipóthoz intézett leveleinek túlnyomó többségét a Titkos Konferencia megtárgyalta. Azok tartalma többnyire

összefüggött az aktuális politikával, azonban a súlypontokat bennük is fel lehet ismerni, noha természetesen sokkal kevesebb írás érkezett más fejedelmektől a császárhoz, mint a saját követeitől. A bajor választófejedelemtől, Ferdinánd Máriától például 1672 decembere és 1673 májusa között összesen négy olyan levél ismeretes, amelyet a Titkos Konferencia megtárgyalt. A nagy választófejedelem, a brandenburgi Frigyes Vilmos (1640–1688) leveleit – amelyek lényegében a Franciaország elleni hadjáratról, illetve a császári és a brandenburgi hadseregnek a téli szállására történő elvonulásáról szóltak – 1672. október 6-a és 1673. május 24-e között összesen négy alkalommal elemezték a Titkos Konferencia tagjai.¹⁵

A csúcspolitikai területén kiemelkedő fontossággal bírt a pápai kúriával való viszony. Mario Albrizio pápai nuncius 1671 májusa és 1675 októbere között teljesített szolgálatot Bécsben, de csak 1672 utolsó negyedében foglalkozott vele a Titkos Konferencia, ám X. Kelemen pápa (1670–1676) 1673. január 14-i, saját kezűleg írt levele már a konferencia február 20-i megbeszélésének a tárgyát képezte.¹⁶

A bécsi udvarnál tartózkodó külföldi követek, rezidensek beadványait általában rendszertelenül dolgozták fel, a velük való érintkezés terén előnyben részesítették a közvetlen tárgyalásokat. A fennmaradt jegyzőkönyvekből világosan kiderül, hogy a Titkos Konferencia 1676-ig kizárólag a bécsi udvarnál székelő külföldi követekkel való hivatalos megbeszélésekben volt illetékes, és a tanácsosokat általában két-három titkár is

segítette a velük folytatott tárgyalásaik során. A megbeszélések eredményét később a Titkos Konferencia a császár jelenlétében megvitatta. Az 1672-ben Hollandia ellen végrehajtott francia agresszió a konferencia tárgyalási témáiban is visszatükröződik. Mivel akkor Bécsnek nem volt követe vagy rezidense Párizsban, a Hofburgnak nem álltak rendelkezésére első kézből származó információk a francia tervekkel, szándékokkal kapcsolatban. A francia diplomata, Jacques Bretel de Grémonville (1626–1686) viszont 1664 októbere és 1673 szeptemberre között előbb francia, majd 1665 márciusától kezdve savoyai nagykövetségként Bécsben tartózkodott.¹⁷

Don Pablo Spínola Doria, Los Balbases márkija 1670 és 1677 között volt spanyol nagykövet a bécsi udvarnál, de a Titkos Konferencia hivatalosan csak egy előterjesztésével foglalkozott. A tagok 1671. október 3-án és 19-én tanácskoztak, amikor egy Spanyolországgal kötendő szerződést dolgoztak ki. Annak eredményéről október 21-én referáltak a császárnak. Csak 1672. június 27-én foglalkoztak újra a spanyol nagykövet egy memoriáléjával, illetve a július 6-i és a november 26-i ülésen került elő a neve azzal kapcsolatban, hogy a császár és a brandenburgi választófejedelem közötti szerződés valóság-tartalmáról érdeklődött, majd az 1672. december 13-i ülésen Spanyolországnak e szövetséghez való csatlakozása is felvetődött. Az 1673. március 1-jei és 21-i tanácskozáson ismét egy spanyol szövetségre vonatkozó javaslatról, illetve katonai intézkedésekről esett szó a „burgund

lázadás lecsendesítése” kapcsán. 1673. július 11-én végül Hágában alá is írtak egy szövetségi szerződést egyfelől Spanyolország, Hollandia és a császár, másfelől pedig a lotaringiai herceg között, amelynek háttérében Spínola számos további memoriáléja húzódott meg.¹⁸

A *Haus-, Hof- und Staatsarchiv*ban megtalálható Spínola 1670-es bécsi bevonulásának, továbbá a császárnál tett audienciájának a leírása. A forrás kitűnő ismertetést ad a külföldi követek bécsi fogadásának és császári audienciára bocsátásának ceremóniális rendjéről:

Elöl lovagolt két császári testőr, majd az udvari lovagoknak, kamarásoknak, a császári Magas Tanács tagjainak és a főminisztériumoknak a hatlovas hintói következtek, összesen 44. Ezután egy császári udvari hintó következett a követ kíséretével, majd a császári főistálló-mesteré, amelyben a követ és a fő udvari marsall ült. Őket a követ négy trombitása, valamint 15 apródja követte, ezüsttel és arannyal szegélyezett díszöltözékben, utánuk két tiszt lovagolt 22 lakáj kíséretében. Ezután következett a pápai nuncius, majd a velencei követ hintója, akiket a bécsi püspök úré követett. Utánuk jött a spanyol követ három hintaja, benne tisztekkel, mögöttük a követ húsz lovastisztje, utánuk pedig 12, kantáron vezetett ló. A lovakat a követ címerét ábrázoló hímzett, díszes takaró borította. Ezután ismét négy tiszt következett díszöltözékben, végül két hintó zárta a sort, bennük a követ kíséretével. Összesen 53 hintó vonult fel. 1670. október 27-én, nem sokkal az után, hogy a spanyol követ, Don Paulo Spínola, Balbases márkija,

Sesso hercege Bécsbe érkezett, a korábbi spanyol követ, Kasztília grófja kíséretében az első magánaudienciáján vett részt Ófelségénél, a császárnál és a császárnénál, Ebersdorfban. Miután a főudvarmester parancsára Ófelsége, a császár nevében köszöntötte őt Paravicin a követi rezidenciáján, [Spínola] délután 5 órakor megjelent az említett audiencián. Amikor Ebersdorfból visszatért, egyúttal az özvegy császárnénál is magánaudiencián vett részt. November 6-án a császári udvar korábbi spanyol követe, Don Balthasar, Kasztília grófja, Malagón márkija délelőtt privátaudiencián vett búcsút Ófelségétől, a császártól, majd mindkét császárnétól. Ugyanaznap délután tartotta nyilvános bevonulását Bécsbe az újonnan érkezett spanyol követ, Spínola, melynek során – a szokásoknak megfelelően – a császári fő udvari marsall, [Ernst Rüdiger von] Starhemberg gróf és a kíséretében lévő miniszterek és a Magas Tanács tagjai udvari hintóikon egészen Inzersdorfig mentek elébe a bécsi úton, ahol a hintóból kiszállva fogadták őt Ófelsége, a császár nevében, majd a fő udvari marsall bevitte a városba, a szállására, ahol egészen a szobájáig kísérte, majd a kölcsönös bókok elhangzása után búcsút vettek egymástól, és a követ lekísérte a fő udvari marsallt a lépcsőn, egészen annak hintójáig. Másnap, 7-én, Spínola, az új spanyol követ az első ünnepélyes audienciáján vett részt Ófelségénél. A számára kirendelt biztos, Joachim Schlabatta gróf, a császári kamarás két hatlovas hintóval ment érte a szálláshelyére, majd az udvari audiencia [hivatalos]

hintójába beült a spanyol követ és Schlabatta gróf, a másikba pedig a követ kísérete. Amikor megérkeztek a császári udvarba, a fő udvari marsall, Starhemberg gróf az udvaron keresztül elébe ment, és köszöntötte a követet, majd a főudvarmester, [Wenzel Eusebius] Lobkowitz herceg [is] üdvözölte őt. Azután pedig a főkamrás, Lamberg gróf ment elé a legkülső előcsarnok ajtajába, és az audienciára vezette. Azt követően a fő udvari marsall átkísérte őt az uralkodó császárnéhoz audienciára, ahol a császárné főudvarmestere, Dietrichstein herceg fogadta a fogadóterem ajtajában, és bevezette az audienciára. Ennek végeztével az őrség termén át kikísérték, és az özvegy császárnéhoz vezették audienciára, melynek során Türkheim gróf az odavezető lépcső alján, Oettingen gróf a lépcső tetején, a főudvarmester pedig az őrség termének ajtajában fogadta, és bevezette az audienciára. Utána ugyanazon az útvonalon visszakísérték, mint ahogyan fogadták, majd Schlabatta gróf a két udvari hintón, melyekkel az udvarba hozta a követet [és kíséretét], visszakísérte [öket] a szálláshelyükre.¹⁹

A Titkos Konferencia virágkora az 1670-es évek kezdetétől az 1680-as évtized kezdetéig tehető.²⁰ A spanyol örökösödési háború alatt egy rövid időre újra megnőtt a jelentősége, azonban I. Lipót halála után öt héttel I. József (1705–1711) megszüntette a grémiumot. Egyúttal annak utódintézményeként 1709. március 7-én egy utasítással felállította az Állandó Titkos Konferenciát.²¹

Az Udvari Haditanács (Hofkriegsrat)

A törökök elleni háború megszervezésében és irányításában a 16–17. század folyamán mindvégig fontos szerepet töltött be a bécsi udvar egyik kiemelkedő fontosságú központi kormányszerve, az Udvari Haditanács.

A szervezet alapításának éveként a történetírásban teljes joggal 1556-ot adják meg, a létrejötte azonban egy majdnem három évtizedes, hosszú folyamat eredménye. I. Ferdinánd ugyanis már Bécs 1529. évi török ostroma előtt nevezett ki haditanácsosokat vagy hadbiztosokat, akik elsősorban az osztrák nemesség sorából származtak, és később egyrészt Bécsben, másrészt a magyar hadszíntéren szolgáló csapatok altábornagyai mellett *ad hoc* megbízottakként, de állandóan egymást váltva tevékenykedtek (általában mindkét helyen három vagy négy személy). A szerepük világossá válik abból a tényből, hogy a bécsi haditanácsot már az 1530-as években úgy emlegették, mint „*consilium bellicum*” vagy „*consilium belli*”. Feladatuk mindenekelőtt a törökök elleni védekezés, valamint a Szapolyai János magyar király (1526–1540) elleni hadjáratok vezetésének a megszervezése volt, de biztosokként gyakran a keleti diplomácia kérdéseiben is döntöttek.

Az Udvari Haditanács megalapítása európai viszonylatban is nagy jelentőségűnek számít, mivel a hadviselés területén a legkorábbi kollegiális tanácsadó szervnek tekinthető. A közép-európai

katonai közigazgatás és hadviselés megújításáról tanúskodik I. Ferdinánd 1556. november 17-én kibocsátott instrukciója. A késő középkori uralkodói tanács helyébe, amely kizárólag hadiesemények idején működött, egy, a korához viszonyítva modern szakhatóság jött létre, amely mindennapos üléseivel egy (kezdetben öt tagból álló) tanácsadó kollégium formáját öltötte. Fő feladata általában véve a hadsereg vezetése volt, de a katonai erődítményekért is felelősséggel tartozott. Az elején azonban kétségtelenül a legfontosabb teendője a törökök elleni védelmi koncepció kidolgozása, a határmenti erődítmények megszervezése és ellenőrzése, a hadianyag- és élelmiszerellátás biztosítása, továbbá – az Udvari Kamarával együttműködésben – a határmenti katonaság toborzása és zsoldjának fizetése volt.²²

Az Udvari Haditanács első rendszabálya kimondta, hogy a szervezet kötelessége és feladata minden olyan ügygel foglalkozni, amely a katonai igazgatás hatáskörébe tartozik. Felelős a katonák toborzásáért, felfegyverzéséért, ellátásáért, a hadianyagok beszerzéséért, szabályszerű állapotáért és tárolásáért, különös tekintettel a határoknál és Bécs városában. Az újonnan létrehozott hatóságunk nyomatékosan és ismételten feladatául rendelték a határok – főleg a keletiek – lehető legnagyobb éberséggel ellátandó felügyeletét. A határvidékeket az Udvari Haditanács által kijelölt ún. komisszáriusoknak (biztosoknak) kellett beutazniuk, és részükre külön instrukciókat dolgoztak ki. Az építőmestereket és a katonai objektumok

tiszttségviselőit arra kötelezték, hogy a rájuk bízott épületek állapotáról rendszeres és gondos jelentéseket küldjenek. Az élelmiszerek beszerzésére ugyancsak nagy hangsúlyt fektettek: az élelmiszerraktárak létesítését és élelemmel való feltöltését is elsőrendű feladatnak minősítették – ismételten kiemelve a határok fontosságát.

Az Udvari Haditanács szokásos hivatali ideje reggel hat vagy hét órától délelőtt tíz óráig tartott, de szükség esetén délután is lehetett üléseket tartani, vasárnap és ünnepnapokon azonban semmi esetre sem. A haditanácsosok 150 forint értékhatárig a Hadügyi Számadási Hivatalhoz nyújthattak be fizetési meghagyást, e fölötti összeg esetén az Udvari Kamarához kellett az igényt benyújtani, amely az uralkodó jóváhagyását követően teljesítette azt. 1557-től kezdve jegyzőkönyvet vezettek az Udvari Haditanács üléseiről, s majdnem a teljes gyűjtemény fenn is maradt.²³

Az Udvari Haditanács keleti diplomáciai szerepe

Az Udvari Haditanács az Oszmán Birodalommal fenntartott kapcsolatok során diplomáciai szerepet is betöltött, ami 1720-ig az Oroszországgal való viszonyra is kiterjedt.²⁴

A Magyarország területéért folytatott tizenöt éves háborút lezáró zsitvatoroki békével (1606) új fejezet nyílt a Habsburg–török diplomáciai kapcsolatok történetében. Egyértelmű lett, hogy az Oszmán Birodalom egyre inkább az európai

államrendszer tagjává vált. A szultán elismerte a császár hatalmát, így a megállapodásuk a kölcsönösségre épült. Arról is határoztak, hogy az alattvalóik szabadon kereskedhetnek a másik állam területén; az erről szóló egyezményt 1615-ben írták alá. A törököknek már nem volt anynyi erejük, hogy több fronton egyszerre harcoljanak, így a 17. század első és második harmadát a Habsburgokkal kötött – és megőrzött – „hosszú béke” idejének tekinthetjük.

A „hosszú török háború” lezárása után a birodalmat nyugatról fenyegető katonai konfliktus miatt a Hofburg számára az oszmánokkal megkötött béke bármi áron történő megtartása volt a cél. A Habsburg Monarchia a nyugati és az északi ellenfeleire – elsősorban Franciaországra, majd Dániára és Svédországra –, az ott zajló harmincéves háborúra (1618–1648) összpontosította az erőit, ezért keleten nem akart semmiféle harci cselekménybe bonyolódni. Bécsben a magyar határviellongásokat sem nézték jó szemmel, és azok résztvevőit többször megfeddték – persze csak szóban, és csupán a törökökkel való jó kapcsolatok kedvéért.²⁵

Az Oszmán Birodalom a 17. században is a világ egyik leghatalmasabb állama maradt, azonban a katonai ereje érezhetően csökkent. A 16. század közepére-végére kialakult válsághelyzet miatt²⁶ – amelynek fő oka a hadviselés átalakulása, költségeinek növekedése és az elhibázott nagyhatalmi politika volt – egyre több katona kezdett el gazdasági és pénzügyi tevékenységgel foglalkozni, és erre hivatkozva mentesítették magukat a

bevonulási kötelezettség alól. Ezzel egyidejűleg rengeteg olyan civil lépett be a hadseregbe, akik semmit sem értettek a hadakozáshoz. A katonai és az adminisztrációs vezető réteg, az úgynevezett „palota-rend”²⁷ hozzáállása is megváltozott: miután megismerték a meghódított országok gazdagságát, már szívesebben maradtak otthon, és éltek az élvezeteknek, minthogy távol harcoljanak. Mindezek ellenére az Oszmán Birodalom a 17. században sem vívott kevesebb háborút, mint korábban. Azonban pénzhiány miatt fokozatosan feladta a tengert, és nagyhatalmi státuszát sokkal inkább a szárazföldön kívánta megőrizni.²⁸

Ez a viszonylagos nyugalom azt a láttszatot keltette, hogy a keleti diplomácia területén minden kiválóan működik. Így az azt irányító Udvari Haditanács politikájára, diplomáciai törekvéseire is a változatlanság, mozdulatlanság volt a jellemző. A haditanács elnöke akkoriban Rambaldo Collalto, Johann Christoph Löbl és Heinrich von Schlick volt, az alelnöki posztot Gerhard Freiherr von und zu Questenberg töltötte be 1624 és 1646 között, a „keleti nyelvek főtölmácsa” feladatkörét pedig Michel d’Asquier látta el az 1625 és 1664 közötti időszakban. Az ő folyamatos jelenlétük, valamint az isztambuli állandó rezidensek közötti ritka váltás garantálta az állandóságot és a stabilitást a keleti kapcsolatokban. Ezt a politikát a Schlicket követő elnökök is folytatták, és – az 1661–1664 közötti nagy hadjáratot leszámítva – a visszafoglaló háborúkig nem is alakult ki valódi harci helyzet.²⁹

A fentiek illusztrálására jó példa az isztambuli császári követ, Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn báró kinevezése és a török fővárosba utazása, amelyről egy korabeli német forrás, a *Theatrum Europaeum* igen részletes leírást közöl:

1650 februárjában császári Ófelsége kinevezte Schmied bárót udvari haditanácsossá és rendes legátussá az Ottomán Portához. A báró emiatt előkészületeket tett a küszöbönálló Konstantinápolyba indulásához. 130 főből álló kíséretet állított össze, a kíséret tagjai között nagyon sok szakterülethez értő képzett ember volt.³⁰

A forrás részletesen felsorolja azokat az ajándékokat is, amelyeket a császári követség IV. Mehmed szultánnak (1648–1687) és magas rangú török minisztereknek vitt.

A szultán a következő ajándékokat kapta: egy kerek ezüst asztal, két hatalmas ezüst üst, hat ezüst gyertyatartó, hat tál, hat díszes korsó, négy virágváza, hat füstölő, 48 nagy tál, ugyanannyi tányérral és 12 kistányérral, egy szép ezüst óra, két egészen simára aranyozott mosdótál két vizes kancsóval, 12 szép tálaló tál, két kosár virágokkal. A fent leírt ajándékok összesen 2988 ezüst márkányi értéket tettek ki. Néhány magas rangú miniszternek is mindenféle tálaló és egyéb trébelt tálakat, mosdótálakat vizes kancsókkal, gyertyatartókat, továbbá aranyozott serlegeket, áttört kosarakat ajándékoztak, összesen 462 márka értékben. Másoknak még különböző órákat, íróasztalokat és mindenféle dísztárgyakat vittek,

5000 gulden értékben. Ezenkívül Schmied báró a saját költségén további 550 márka értékben ajándékozott különböző dísztárgyakat. Az ajándékok összesen 4400 márka, avagy 40000 birodalmi tallér értéket tettek ki, ami igen tetemes császári ajándéknak mondható. Adja Isten, hogy mindez jó célt szolgáljon, és az egész kereszténység javára váljék.³¹

Az akkoriban természetesnek számító diplomáciai ajándék és a korrupció között nagyon nehéz meghúzni a határvonalat, ugyanis az utóbbi is széles körben elfogadott volt. A források gyakran írnak szép és értékes tárgyakról, művészi kivitelezésű ajándékokról, amelyeket török tisztségviselők a legkülönbözőbb alkalmakkor kaptak. Ezek az ajándékok természetes és legális részét képezték a diplomáciai kapcsolatoknak. Kifejezték az egymás iránti tiszteletet, a jó szándékot. A leggyakoribb ajándékok az íróasztalok, ezüst evőeszközkészletek, díszes kelyhek, gyönyörű órák vagy lovak voltak. Rengeteg ilyen került Konstantinápolyba, Budára vagy Nándorfehérvárra. A zsitvatoroki béke után a Bécsben tárgyaló török alkalmi követek is hoztak különböző ajándékokat, díszes fegyvereket, keleti szőnyegeket, különböző illatú fűszereket. Bevett gyakorlat volt, hogy egy-egy török tisztségviselő már jóval a tárgyalások előtt jelezte, milyen ajándékokat kíván, amiket azután többnyire meg is kapott.

A korrupció nagyobb mértékben akkor jelent meg, amikor a tárgyalások, a politikai érintkezések mind gyakoribbá

váltak. Amikor már nemcsak az alapokról, hanem a napi részletkérdésekről is tárgyalni, vitatkozni kellett. Akkortájt a „korrupció” szó olyan gyakran jelent meg a követi jelentésekben, hogy a titkosírásokban külön kódot találtak ki rá, hogy ne kelljen minden egyes betűt külön-külön rejtjelezni. A Habsburgok török politikájának apparátusa természetes jelenségnek tartotta a korrupciót, és minden gátlás nélkül alkalmazta is.³²

Az Udvari Haditanács működését azonban sokszor megbénította a rendszer bürokratikusága, az osztrák kormányzervekre oly jellemző túlszervezettség. A haditanács olyan elnökei, mint Montecuccoli gróf vagy Starhemberg gróf, nem túl nagy sikerrel küzdöttek a rendszer körülményessége ellen. A hivatali mechanizmus zűrzavaráról panaszkodott Savoyai Jenő herceg is, aki 1703-tól volt az Udvari Haditanács elnöke, a Guido Starhemberg grófhhoz (1657–1737) írt 1703. október 3-i levelében. Savoyai mindenestre annyit elért, hogy a belső- és a felső-ausztriai hadügyi hivatalokat az Udvari Haditanácsnak rendelték alá, azok addigi önállósága ugyanis a hadügyi igazgatás menetét még tovább lassította.³³

Az állami és a katonai szervezet, amelyek a törökök és a franciák ellen vívott kétfrontos háború terheinek elviseléséhez gyengének bizonyult, a katonák toborzásában és az eszközök beszerzésében csődöt mondott. Jenő herceg teljes elkeseredettségében újra meg újra erről panaszkodott Itáliából, és ugyanez keserítette el a Magyarországon harcoló

társait is. 1693-ban, a Belgrád felé való előrenyomulás során Charles Eugène de Croÿ herceg, császári hadvezér és tábornagy (1651–1702) kijelentette:

Ez nem hiúsult volna meg olyan siralmasan, ha a tábori pékséghez és a néhez ágyúk szállításához [szükséges] legcsekélyebb pénz rendelkezésre állt volna, és ha ezért nem kellett volna két hónapot elvesztegetni a téli szállásokon, egyet pedig Belgrád falait szemlélve, vagy ha végre a segédcapatok helyett, amelyeknek az egész nyárra szükségük volt ahhoz, hogy súlyos összegekért a Balti-tengertől levonuljanak hozzánk, csak a tartományok saját katonai erejét használtuk volna fel.³⁴

A komoly katonai tapasztalatokkal rendelkező Savoyait már 1690 májusában kinevezték a lovasság tábornokává. Nagyon súlyosan érintette a tehetetlenség, a döntéshozási mechanizmus lassúsága, a főparancsnoksággal való állandó viták. A Habsburg Monarchia spanyol szövetségeseiben különösen csalódott. Egy levelében beszámolt a milánói spanyol kormányzónál tett látogatásáról: „[Antonio López de Ayala Velasco y Cardeñas] Fuensalida gróf a maga sajátos módján ágyban fogadott, hálósipkája a fején; sokkal inkább hasonlított egy majomra, semmint egy emberre.”³⁵ Savoyai francia neveltetése folytán elszornyedt a hatalmas hivatali bürokráciától, amely a hadviselés megváltozott szerkezete miatt alakult ki. Számára mindez felfoghatatlan, hatalmas káoszt jelentett, amit értetlenül szemlélt. Ennek ellenére aligha vitatható,

hogy az Udvari Haditanács megalapítása a Habsburg Monarchia hadügyi fejlődése és törökellenes védelmének biztosítása szempontjából alapvető jelentőségű volt. A haditanács Európa legkorábbi rendszeresen ülésező, tanácsadó hadügyi kormány szervei és szakhivatalai közé tartozott.³⁶

I. Lipót külpolitikai törekvései

A Habsburg Monarchia külpolitikáját a 17. század második felében alapvetően két konfliktus határozta meg. Nyugaton I. Lipótnak fel kellett tartóztatnia XIV. Lajos francia király (1643–1715) hódító törekvéseit, míg keleten a törökök ellen vívott felszabadító háborút. Bár a Napkirálytól több esetben is súlyos kudarcot szenvedett – a mélypontot a nijmegeni béke (1678–1679) jelentette számára –, azokat ellensúlyozta a törökök elleni felszabadító háború sikere, amelynek kiemelkedő eseménye Bécs felmentése (1683), Buda felszabadítása (1686), a zentai csata (1697) és a pozsareváci béke (1718) volt; ez utóbbi végzéseiben értelmében Magyarország egész területe felszabadult a török hódoltság alól.

A nijmegeni béke után folytatott újraegyesítési politikája miatt Franciaország teljesen elveszítette a szavahihetőségét az európai közvélemény szemében. Azonban a francia politikusok és publicisták meg voltak győződve arról, hogy XIV. Lajos a kereszténység és Európa szabadságának érdekében legitim védelmi harcot folytat a fenyegető spanyol univerzális monarchia, illetve a Habsburg-ház

spanyol ága (*Casa de Austria*) ellen, és ezért nemcsak elismerést, de támogatást is érdemel Európától. Az univerzális monarchia a 17. század második felének egyre gyakrabban használt kifejezésévé kezdett válni, csakúgy, mint a spanyol örökség kérdése vagy az európai hatalmi egyensúly fogalma. Az egyetemes monarchia létrehozásának szándékát azonban XIV. Lajos ellenségei ettől kezdve konzekvensen neki tulajdonították, azt tartották külpolitikája meghatározó elemének. A Napkirály viszont abban a meggyőződésben uralkodott, hogy ő alapvetően védekező politikát folytat a Habsburg hatalmi törekvések ellen – noha ellenfelei egyre hevesebben vetették a szemére, hogy a „*Regnum Europae*” helyett a „*Monarchia Franciae*” kialakítására törekszik.³⁷

A Habsburg Monarchia és Franciaország közötti versengés a 17. század során a háborúk és az azokat lezáró békekötések mellett a ceremóniális események terén is megnyilvánult. A ceremóniák pompájával, ragyogásával mindketten igyekeztek felülmúlni a másikat, ezzel is kifejezve elsőbbségüket. Miután XIV. Lajos a pireneusi béke (1659) értelmében 1660-ban feleségül vette IV. Fülöp spanyol király (1621–1665) idősebbik leányát, Mária Teréziát (1638–1683), a császári udvar minden erőfeszítése arra irányult, hogy létrejöjjön I. Lipót házassága a fiatalabb infánsnővel, Margit Teréziával (1651–1673). Akkorra ugyanis már kezdett világossá válni, hogy Fülöp fiával, II. Károlyal (1661–1700) minden valószínűség szerint ki fog halni a Habsburgok spanyol

ága, és megindul a versenyfutás az osztrák Habsburgok és a franciák között a spanyol örökségért – amelynek kérdése a 17. század második felének európai eseményeit döntően meghatározta.

IV. Fülöpöt az 1665-ben bekövetkezett halála után fia, II. Károly követte a spanyol trónon, aki gyenge egészségi állapota miatt képtelen volt az utódnemzésre, így halála valóban a *Casa de Austria* végét jelentette. A megüresedett trónra pályázó két nagyhatalom között 1701-ben robbant ki a spanyol örökösödési háború, amelynek végén XIV. Lajos unokája, Anjou hercege foglalhatta el – V. Fülöp néven (1700–1746) – a madridi trónt.

XIV. Lajos és I. Lipót esetében az esküvőnek ez adott kiemelt jelentőséget: mindkettőjük szeme előtt Spanyolország megszerzése lebegett, és úgy érezték, hogy IV. Fülöp leányainak feleségül vételével közelebb juthatnak az áhított célhoz. A trónigényüket az esküvők pompájával igyekeztek nyomatékosítani.

Az 1670-es évektől egyre inkább jellemzővé vált, hogy I. Lipót és XIV. Lajos kapcsolatát egy „fekete-fehér sémaként” állították be. Ebben XIV. Lajos háborús és agresszív uralkodóként, részben tisztességtelen eszközökkel, az univerzális monarchia megszerzéséért küzdött, I. Lipót pedig a szelíd, jámbor és jóságos uralkodó szerepét kapta, aki csak akkor ragad fegyvert, ha védelmi célokból ez feltétlenül szükséges. Életrajzírója, Johann Burkhard Mencke 1707-ben a következőket írta róla: „Nem könnyű még egy olyan uralkodót találni, aki annyira undorodna a háborútól, és aki olyan sok

háborúba bonyolódott volna, mint I. Lipót. A császár, bár nem volt nagy katonai stratégia, legalább a tábornokait jó érzéssel választotta ki.”

Valóban igaz, hogy I. Lipót az uralkodása alatt igyekezett távol tartani magát a csatamezőktől, és a hadvezéreit legtöbbször csak csapatszemplék alkalmából látta. Mialatt más fejedelmek csak az alkalomra vártak, hogy bátorságukat és rátermettségüket csatákban bizonyíthassák, ezáltal tekintélyüket növeljék, a császárnak az uralkodása első két évtizedében visszafogottságot kellett tanúsítania, mivel nem volt fia, ezért nem tehetett kockára az életét. Ennek következtében hiányzott belőle az a fontos uralkodói vonás, amely másokat kiemelkedő képességekkel ruházott fel. Így sokkal inkább a kegyességét, jóságát hangsúlyozták, és a békeszerető császár képe került előtérbe, aki csak védelmi okokból ragad fegyvert, vagy a törökök ellen, de akkor is a kiváló hadvezéreire bízta ezt a feladatot.³⁸ A császár se az északi (1657–1659), se az 1663–1664. évi török, sem pedig a holland háború (1672–1679) idején nem kereste a harci események közelségét. Ebben az időszakban nem születtek lovagi-hősi szobrok, alig vannak a császárra hadvezérként utaló nyomtatványok, portrék vagy hasonló ábrázolások.³⁹ Aligha véletlen, hogy I. Lipót a nyilvánosságnak szánt reprezentatív műalkotásokon – például a bécsi Grabenen található Szentháromság-oszlopon – térdelve imádkozó figuraként jelent meg: bizonyos, hogy a császár leginkább ezt a karakterét vállalta.⁴⁰

1674 után, XIV. Lajoshoz hasonlóan, I. Lipót is elhatározta, hogy saját maga veszi kezébe a kormányzást. Azonban – francia ellenfelétől eltérően – az eredetileg egyházi rendbe szánt császár nem volt egy katonás alkat, ráadásul állandóan habozó, vonakodó természete miatt a gyors döntéseket elhárította magától. Jelmondata (*Consilio et industria*) találóan kifejezte meghatározó karakterjegyeit.

Mint az már szóba került, I. Lipót uralkodásának 47 esztendejét két alapvető konfliktus határozta meg: egy nyugat-európai és egy délkelet-európai. Nyugat-Európában a spanyol Habsburgok öröksége és a Franciaországgal való hatalmpolitikai konfliktus, Délkelet-Európában pedig az oszmánok elleni védekező háború, és meg kellett oldania a magyarországi uralom problémáját is. Az 1648-as vesztfáliai béke után, amikor az uralkodónak a birodalmon belüli helyzete a mélypontjára süllyedt, céltudatos és ügyes politikával sikerült elérnie, hogy a császári méltóság újra tekintélyre és befolyásra tegyen szert. Ebben döntő szerepe volt annak, hogy az akkor még ifjú Lipót 1658 után fokozatosan elfordult a spanyol szövetségtől, továbbá mindezekfelett ragaszkodott a vesztfáliai béke határozatainak a betartásához. Azonban helyzetének megerősödését a külpolitikai körülmények, XIV. Lajosnak a Német-római Birodalmat fenyegető terjeszkedő politikája és az oszmánok ellen délkeleten elért sikerek szintén elősegítették. I. Lipót maradandó érdeme, hogy uralkodása végére a Habsburg Monarchiát európai nagyhatalmi szintre emelte. Fő

célja mindvégig az Habsburg-ház nagyságának és biztonságának a biztosítása volt.⁴¹

Bár a külpolitikai céljait illetően XIV. Lajos hódító törekvéseivel szemben sokszor kudarcot vallott, és a spanyol örökséget sem sikerült megszereznie, a törökökkel szembeni felszabadító háborúban elért sikersorozatának köszönhetően I. Lipót mégis Franciaországgal egyenrangú európai nagyhatalommá tette a Habsburg Monarchiát.

Jegyzetek

- 1 II. Ferdinánd (1619–1637) uralkodása idejére ez a szám húsz-harmincra emelkedett. 1684-ben az akkor már negyvenegy titkos tanácsos közül tizenkettő az Osztrák Örökös Tartományokból származó nemes volt, hét a cseh úri rendekhez tartozott, hat a birodalmi nemesi családok sarja, négy itáliai nemes, és csupán két magyar, továbbá két, nemesi címet kapott csücsshivatalnok és az Udvari Haditanács elnöke. 1600 és 1674 között összesen százharminc tagja volt a Titkos Tanácsnak. Közülük kilenvenhatan (3/4 részük) azokból a tartományokból érkeztek, ahol a császár egyidejűleg tartományi fejedelem is volt: ötvenegy osztrák, harminchárom pedig a cseh tartományokból származott, és legfeljebb két vagy három titkos tanácsos volt magyar. Huszonketten a Német-római Birodalom olyan területeiről származtak, amelyek fölött a Habsburgok nem rendelkeztek felségjoggal. További hét itáliai, két spanyol, egy skót, egy francia és egy holland tag volt. Akkoriban a császári titkos tanácsosokat nagyon gyakran szoros családi kötelékek fűzték egymáshoz. 1700 körül már száztízre emelkedett a számuk, ezzel a „császári titkos tanácsosi” cím végérvényesen egy udvari tiszteletbeli hivatali címmé alakult át. A 17. században minden titkos tanácsos katolikus volt, illetve legkésőbb

- a hivatali ideje alatt áttért az államvallásra: harmincegyen ugyanis lutheránus születésűek voltak. A század második harmadának titkos tanácsosai – akiktől a 18–19. századi osztrák főnemesség csaknem valamennyi tagja származott – a Habsburg Monarchia ideálját testesítették meg: egy olyan, különböző nemzeti csoportokból származó testületet alkottak, amelyet a rokonsági kötelékek, állami szolgálatok szorosan összetartottak. Thomas Winkelbauer: *Österreichische Geschichte 1522–1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im Konfessionellen Zeitalter*. 1. rész. Bécs: Uebberreuter, 2003. 186–196. o.
- 2 A Habsburgok a 16. században a tanácsosokat csak részben választották a tartományaik tősgyökeres főnemesei közül, és sokszor előnyben részesítették a polgári vagy az alacsonyabb nemesi származásúakat. A 17. század kezdetétől azonban a nemesek elérték, hogy a vezető pozíciók az ő monopóliumuk legyen mind a központi hivatalokban, mind a tartományi kormányokban. Míg I. Ferdinánd Titkos Tanácsának zöme polgárokból állt, addig a 16. század második felében a szervezet és a tartományi fejedelmi kormányok már nemesekből és polgárokból tevődtek össze, a 17. században pedig már markáns arisztokratizálódás ment végbe mindegyikben. A császári udvarban a tisztségek elnyerését a főnemesek közötti olyan személyes kapcsolatok is befolyásolták, mint hogy kinek ki a földije, rokona és patrónusa. A 17. század közepén a katolikus és a cseh nemesi rendek jelentős pozíciókat töltöttek be a császári udvarnál. Uo. 183–186. o.
 - 3 Stefan Siennell: *Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Brüssel, New York, Oxford és Bécs: Peter Lang, 2001. 27–30. o.
 - 4 V. Károly (1519–1556) Habsburg Birodalmának kettéválása után (1556) a Titkos Tanács fokozatosan a közép-európai Habsburg-területek legfontosabb döntés-előkészítő és döntéshozó szerve lett, nem pedig szakhivatala. Pálffy Géza: *Szent István birodalma a Habsburgok közép-európai államában. A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest: História – MTA Történettudományi Intézet, 2010. 75. o.
 - 5 A grémium létrejötté 1628–1630-ra tehető, és a megalakulásától kezdve 2–5 titkos tanácsos alkotta, akik minden kérdésben egy szavazattal rendelkeztek, s a döntésüket a császár a Titkos Tanács plénuma előtt hagyta jóvá. Személyi összetétele idővel stabilizálódott: az osztrák udvari kancellár és a birodalmi alkancellár mindig a tagjai közé tartozott. A delegált tanácsnokok esetében nem egy önálló szervezetről volt szó, hanem tanácsnokok egy csoportjáról, akiket abból a célból „delegáltak”, hogy egy meghatározott ügyben javaslatokat dolgozzanak ki, amelyeket azután a többé-kevésbé teljes létszámú Titkos Tanács vagy elfogad, vagy még változtat. A delegált tanácsnokok javaslatait a Titkos Tanács ket-tő-öt napon belül megtárgyalta. Siennell: *Die Geheime Konferenz...*, 20–31. o.
 - 6 Lipót uralkodásának a végére már 164 titkos tanácsos volt. Stefan Siennell: „Die Ersten Minister Kaiser Leopolds I.: Johann Ferdinand von Portia und Wenzel Eusebius von Lobkowitz”. In: *Der zweite Mann im Staat. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten in der Frühen Neuzeit* (szerk. Michael Kaiser – Andreas Pečar). Berlin: Duncker & Humblot, 2003. 323. o.
 - 7 Lipót trónra lépésétől kezdve többé nem ülésezett a Teljes Titkos Tanács, hanem annak csak egy választmánya. A kortárs terminológiában nem tettek éles különbséget a szervezet között. Azonban az 1660-as évektől kezdve a Szűkebb Titkos Tanács olyan nagy mértékben önállósult, hogy fogalmilag is a Titkos Konferencia titkárságává vált. Siennell: *Die Geheime Konferenz...*, 20. o.
 - 8 Uo. 20–28. o.
 - 9 Harm Klueing: „Das Reich und Österreich 1648–1740”. In: *Sacrum Imperium. Das Reich und Österreich. 996–1806* (szerk. Wilhelm Braunerder – Lothar Höbelt). Bécs, München

- és Berlin: Amalthea. 1996. 205. o. Annak az összesen 38 titkos tanácsosnak, akik az 1660-as évektől 1705-ig voltak I. Lipót Titkos Konferenciájának a tagjai, a fele az osztrák, a másik fele pedig a cseh tartományokban rendelkezett jelentős birtokokkal. Ugyanakkor egyetlen magyar tagja sem volt a császár legszűkebb tanácsadói körének. Winkelbauer: i. m. 186. o.
- 10 Siennell.: *Die Geheime Konferenz...*, 21. o.
- 11 Uo. 157–293. o.
- 12 Uo. 302–304. o.
- 13 Uo. 313–314. o.
- 14 Uo. 314. o.
- 15 Uo. 316. o.
- 16 Uo. A pápai nunciussok majdnem kivétel nélkül itáliai születésűek voltak, és patricius vagy nemesi családból származtak, sőt néhány esetben a legmagasabb rangú nemesiség soraiból (például Malaspina, Santa Croce, Caetani, Farnese, Visconti, Borromeo, Carafa, Spinola). A legtöbbször jogi diplomával rendelkeztek, a hivatali pályafutásukat a számos kúriai hatóság valamelyikében kezdték, majd az Egyházi Állam igazgatásában folytatták, végül kaptak egy – általában névleges – püspökséget. A bécsi udvarhoz küldésükkor a legtöbbször középkorú volt: a legfiatalabb a harmincas éveik közepén járt, a legidősebb pedig a hatvanas éveik kezdetén. Korábbi – akár nunciusként, akár egy pápai követ kíséretében – szerzett diplomáciai tapasztalattal csak egy részük rendelkezett. A Bécsben töltött hivatali idejük többnyire négy-öt év volt; a kivételt Francesco Buonvisi jelentette, aki 14 évig (1675–1689) szolgált ott. A pápai udvar magasabb tisztségeihez vezető lépcső egyik fontos állomása volt a bécsi nunciatúra, ezért rendkívül vonzó volt az egyházi karriert építők szemében. A 17. század második harmadától kezdve majdnem minden, Bécsbe „akkreditált” pápai nunciusból bíboros lett – előtte ez ritkábban fordult elő. Antonio Pignatelli pedig, aki 1668 és 1671 között képviselte a pápát a császárvárosban, XII. Ince néven pápa is lett (1691–1700). Jan Paul Niederkorn: „Die Berichte der päpstlichen Nuntien und der Gesandten Spaniens und Venedigs am kaiserlichen Hof aus dem 16. und 17. Jahrhundert”. In: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein Exemplarisches Handbuch* (szerk. Josef Pauser, Martin Scheutz és Thomas Winkelbauer). Bécs–München: R. Oldenbourg Verlag, 2004. 98. o.
- 17 Siennell.: *Die Geheime Konferenz...*, 319–324. o.
- 18 Uo. 329–330. o.
- 19 *Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien* (HHStA) OMeA ÄZA 7–31–3. fol. 309–313.
- 20 Kluebing: i. m. 205. o.
- 21 Siennell.: *Die Geheime Konferenz...*, 21. o. Az 1709-es visszaállítása után egy szűkebb és egy tágabb konferenciára osztották. VI. Károly (1711–1740) uralkodása alatt ennek az intézménynek is csökkent a jelentősége, ugyanakkor megnőtt az egyes miniszterek súlya, mindenekelőtt Savoyai Jenő hercege (1663–1736). A Titkos Konferencia 1741-ben szűnt meg véglegesen. Azonban Christoph Link német jogtörténész véleménye szerint a Titkos Konferencia I. Lipót alatt „központi intézmény volt a nagyhatalmi Ausztria külügyei számára”. Kluebing: i. m. 205. o.
- 22 Pálffy Géza: „Die Akten und Protokolle des Wiener Hofkriegsrats im 16. und 17. Jahrhundert”. In: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie...*, 184–185. o.
- 23 Uo. 238–240. o.
- 24 Thomas Fellner – Heinrich Kretschmayr: *Die Österreichische Zentralverwaltung*. Bécs: Holzhausen, 1907. 240. o. A Habsburg Monarchia diplomataképzése akkoriban alapvetően az Oszmán Birodalommal való kapcsolattartásra alkalmas jelöltek kiképzésére korlátozódott. A növendékeket kezdetben Isztambulban oktatták, majd az 1754-ben Bécsben megalapított Keleti Akadémián. Heinz Duchhardt: *Balance of Power und Pentarchie. Internationale Beziehungen 1700–1785*. Paderborn, München, Bécs és Zürich: Verlag Ferdinand Schöningh, 1997. 26–28. o.
- 25 Kerekes Dóra: „Tradicionális birodalom – modern birodalom. Az Oszmán Birodalom a 17. század első felében”. *Aetas*, Vol. 23. No. 4. (2008). 151–152. o.

- 26 A török történész, Suraiya Faroqhi az elsők között vetette fel, hogy a 16. század végi és a 17. századi oszmán változásokat az általános európai válsággal és a Kínában zajló folyamatokkal összevetve kell vizsgálni, és kiderülhet, hogy ami korábban oszmán belső problémának látszott, valójában közös európai sors volt. A hanyatlás (*decline*) terminus helyett az átalakulás (*transformation*) szót javasolta, és ráirányította a figyelmet a decentralizációs folyamat kétarcúságára is, amely szerinte nemcsak az Oszmán Birodalom gyengeségének, hanem a rugalmasságának a jele is lehet: amit a központi hatalom a tartományok ellenőrzéséből veszített, azt a szakszerűbbé vált központi igazgatás ellensúlyozta. Fodor Pál: *Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16–17. század fordulóján*. Budapest: História – MTA Történettudományi Intézete, 2006. 15–16. o.
- 27 Fodor Pál: „Oszmántól a törökhöz. A török nemzeti gondolat megszületése”. *Magyar Tudomány*, Vol. 172. No. 4. (2011). 390–391. o.
- 28 Fodor: *Vállalkozásra kényszerítve...*, 303–310. o.
- 29 Kerekes: i. m. 153. o.
- 30 Johann Georg Schleder: *Theatrum Europaeum*. VI. kötet. Frankfurt am Main: Verlag Matthaeus Merian, 1652. 1140. o.
- 31 Uo. 1140–1141. o.
- 32 Hiller István: „A Habsburgok török diplomáciája a 17. század első felében”. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére* (szerk. Fodor Pál, Pálffy Géza és Tóth István György). Budapest: MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoportja, 2002. 224. o.
- 33 Fellner–Kretschmayr: i. m. 255–257. o.
- 34 Max Braubach: *Prinz Eugen von Savoyen. Eine Biographie*. I. kötet. Bécs: R. Oldenbourg Verlag, 1963. 240. o.
- 35 Hanne Egghardt: *Prinz Eugen. Der Philosoph in Kriegsrüstung. Facetten einer außergewöhnlichen Persönlichkeit*. Bécs: Kremayr & Scheriau GmbH – Co. KG Verlag, 2007. 57–58. o.
- 36 Pálffy: *Habsburg Monarchia* i. m. 76. o.
- 37 Klaus Maletke: „Der Friede von Rijswijk (1697) im Kontext der Mächtepolitik und Entwicklung des europäischen Staatensystems”. In: *Der Friede von Rijswijk 1697* (szerk. Heinz Duchhardt, Matthias Schnettger és Martin Vogt). Mainz: Philipp von Zebern, 1998. 14–15. o.
- 38 Jutta Schumann: *Die andere Sonne. Kaiserbild und Medienstrategien im Zeitalter Leopolds I.* Berlin: Akademie Verlag, 2003. 208–212. o.
- 39 Martin Wrede: „Türkenkrieger, Türkensieger. Leopold I. und Ludwig XIV. als Retter und Ritter der Christenheit”. In: *Bourbon–Habsburg–Oranien. Konkurrierende Modelle im dynastischen Europa um 1700* (szerk. Christoph Kampmann, Katharina Krause, Eva-Bettina Krens és Annuschka Tischer). Köln, Weimar és Bécs: Böhlau Verlag, 2008. 152–157. o.
- 40 Galavics Géza: *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1986. 110–111. o.
- 41 Maletke: i. m. 8–9. o.